

מוזיאון אסירי המחותרות

ירושלים

הצדיק הירושלמי ו"אבי האסירים"

הרב אריה לויין

(תרמ"ה - תשכ"ט, 1885 - 1969)

אבי האסירים
ירא מהפנת

חייו¹

ר' אריה לוי, נולד בשנת תרמ"ה (1885) בפולין ומילדותו ידע עוני ומחסור. בגיל צעיר עזב את משפחתו ורכש את השכלתו התורנית בנדודים על פני ישיבות ידועות ובהם "סלוצק" ו"וולוז'ין", שבהן נאלץ לא פעם לישון על ספסלי בית המדרש.

"...והנה בראותי מרחוק את ארץ הקודש אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו, נעשיתי לאיש אחר לגמרי. נרעשתי ברגש נורא מאוד מרוב שמחה ועיני זלגו דמעות. אמרתי אמותה הפעם, אשר זיכני השי"ת [השם יתברך] להיכנס לארץ אבות... ירדתי על החוף... הרגשתי על כל צעד ושעל שאני דורך בכף רגלי על אדמת הקודש... ("איש צדיק היה", עמ' 30).

כשהוא מקבל תמיכה ועידוד לדרכו המיוחדת מגדולי הרבנים ובהם הראי"ה קוק והרב שלמה אלישיב "בעל הלשם", שנכדו, הרב יוסף שלום אלישיב, התחתן עם שיינה חיה, בתו של הרב אריה לוי.

יומו של הרב החל באופן קבוע ב-4:20 לפנות בוקר. הוא נהג לטבול במקווה כדי להגיע טהור לתפילת "ותיקין" (תפילת שחרית מוקדמת), שהתקיימה עם הנץ החמה (מועד זריחת החמה). את התפילה הנחשבת ל"מהודרת" ולמגינה על אומרה, קיים בבית כנסת "זהרי חמה" שממול לתלמוד תורה "עץ חיים".

בשנת 1905, בהיותו בן עשרים, עלה לארץ, נשא לאישה את ציפורה-חנה לבית שפירא והוסמך לרבנות, אך למעט תקופה קצרה לא שימש מעולם ברבנות.² הרב אריה לוי דקדק בקיום מצוות ועולמו, כעולמו של בני היישוב הישן בירושלים, היה "עולמה של תורה". בפועל הקדיש את רוב עתותיו למעשי צדקה וחסד,

משנת 1917 ועד יום מותו שימש כמשגיח בתלמוד תורה "עץ חיים" בירושלים ועזר ככל שיכול לבני העניים שבין תלמידיו, אם בקניית נעליים ואם בדמי נסיעה. לא מקרה הוא שאת משכורתו האחרונה תרם להתקנת מערכת ברזים למי שתייה במוסד, כי הילדים סבלו מאוד מחוסר מים.³

רישום: נעמי גבע-עופר

¹ החומר המופיע בחוברת זו מבוסס בעיקר על ספריו של שמחה רז: "איש צדיק היה, מסכת-חייו של רבי אריה לוי", הוצאת ש. זק, ירושלים 1991 (להלן: "איש צדיק היה") ו"צדיק יסוד עולם, מסכת חייו של ר' אריה לוי", יריד הספרים, ירושלים 1996 (להלן: "צדיק יסוד עולם"). קטע זה (חייו) מבוסס על: שמחה רז, תוכנית רדיו על הרב אריה לוי, ללא ציון מקור או תאריך, ארכיון מוזיאון אסירי המחתרות - ירושלים.

² חנה בתו של הרב חיים יעקב שפירא (תקצ"ב - תרס"ח, 1832-1908), גיסתו של הרב צבי פסח פרנק (תרל"ג - תשכ"א, 1873-1960).

³ ישיבת "עץ חיים", הכוללת גם תלמוד תורה, היא ישיבה ותיקה של היישוב הישן בירושלים. נוסדה בשנת 1841 ברובע היהודי בעיר העתיקה. עברה ב-1908 למשכנה ברחוב יפו סמוך לשוק מחנה יהודה ופעלה במקום עד 2010. המתחם נרכש בידי יזם פרטי שבתוכניתו לשלב מגדלי מגורים ומסחר עם המבנה ההיסטורי.

תפקיד ה"משגיח" בתלמוד התורה הוא לפקח שהתלמידים הצעירים יקדישו את זמנם ללימוד התורה, והוא גם אחראי לחינוכם ולעיצוב עולמם הרוחני.

ציפּרה-חנה

הזמנה לחתונת הרב אריה לויין וחנה שפירא, תרס"ה (1905).

הקשר העמוק שהתקיים בין ר' אריה וציפּרה-חנה (תרמ"ד-תשי"ב, 1883-1951), בא לידי ביטוי כבר בעת חתונתם הצנועה. לאחר החופה פרש הזוג ל"חדר הייחוד", ושם על פי מנהג ירושלים החליפו ביניהם מתנות. כיוון ששניהם היו עניים מרודים, הם הסכימו בהצעת ר' אריה לתת זה לזו את "מתנת הוויתור". (מקור: הרב בנימין (בנג'י) לויין, שיחה עם יורם תמיר 2005, ארכיון מוזיאון אסירי המחתרות - ירושלים).

ציפּרה-חנה הייתה אצילת נפש, אדיבה ומאוד חזקה. נוסף על ילדיה גידלה עוד ילדים והדירה הקטנה הייתה מלאה תמיד ידידים ומבקשי עזרה מבעלה. לא פעם, בשל ריבוי האורחים שיטנו בבית, מצאה לעצמה מקום לינה במטבח. ר' אריה העריך מאוד את שיפוטתה ושאל תמיד בעצתה, "מידת הביטחון שלה בקב"ה הייתה גדולה אף ממני." ("איש צדיק היה", עמ' 42).

בשל מחלתה הקשה, הוסיפו לשמה, על פי הצעת הראי"ה קוק, כסגולה לאריכות ימים את השם ציפּרה. באחד מביקוריהם בבית החולים שאל אותם הרופא ד"ר הלל קוק לסיבת בואם. ר' אריה השיב לרופא: "רגלה של אשתי כואבת לנו." ("איש צדיק היה", עמ' 101).

פטירתה של ציפּרה-חנה מאוד ציערה את הרב, שהפסיק לכנות את ביתו "בית" כי אשתו חסרה בו, "מאז שנפטרה רעייתי הצדקת, ביתי אינו קיים עוד, שהרי אמרו חכמים 'ביתו זה אשתו'." ("איש צדיק היה", עמ' 46).

חייו של ר' אריה כפי שהיה מוכר בירושלים, היו קשים. ארבעה מ-11 ילדיו מתו בעודם קטנים, גם ציפּרה-חנה אשתו הייתה על סף המוות ונזקקה לטיפול ממושך. מעולם לא היהודי בארץ, משפחתו כמעט גוועה ברעב. גם כאשר השתפר המצב הכלכלי בארץ, סירב לשפר את תנאי חייו. הוא הוסיף לגור בשני חדרים דלים בדירתו הצנועה שבשכונת משכנות ישראל בירושלים⁴, וכאשר ביקש אחד מאוהביו לקנות לו תנור נפט במתנה כדי לחמם מעט את ביתו בימי החורף הקרים, סירב. כל ימי חייו לא הסכים לקבל מתנה מאיש. את תכלית חייו ראה בעזרה לזולת וידו הייתה פתוחה תמיד לכל מבקש עזרה או עצה ממנו. הכנסת האורחים שלו וטוב ליבו היו לאגדה ושמנו נודע בפי כל כ"צדיק הירושלמי". במיוחד התמסר לאסירים השונים ובעיקר לאסירי המחתרות שישבו בבתי הסוהר הבריטיים בתקופת שלטונם (1917-1948).

ביקור בכותל המערבי בסמוך לשחרור ירושלים, יוני 1967.

לאחר קום המדינה, הקים את ישיבת "בית אריה" הפעילה עד היום. כדי להתמסר לעזרה לזולת, מסר את ניהולה לחתנו הרב אליעזר פלצ'ינסקי.

תולדות חייו שלובים בשינויים מרחיקי לכת בעולם היהודי, העלייה לארץ מהגולה, ההתפתחות המואצת של היישוב בארץ והמאבק שהתגשם להקמתה של מדינת ישראל. הוא גם זכה לחוות את שחרור ירושלים והשיבה לכותל המערבי במלחמת ששת הימים (1967), שהייתה לגביו בעלת משמעות עמוקה במיוחד.

ר' אריה נפטר ביום ט' בניסן תשכ"ט (1969) בגיל 84, ונטמן בירושלים בבית העלמין בסנהדריה, בצמוד לקברה של ציפּרה-חנה. בצוואתו שנתמלאה ביקש שלא להספידו, אך למרות צניעותו ואי רצונו בפרסום, נקראו על שמו לאחר מותו רחובות ובתי ספר ברחבי הארץ ובהם גם הרחוב שבו גר בירושלים. מורשתו שומרה, במיוחד בזכות ספריו של שמחה רז, "איש צדיק היה" ו"צדיק יסוד עולם".

⁴ שכונת משכנות ישראל הוקמה ב-1875 ביזמתו של יוסף (יושה) ריבלין, על פי הפסוק "מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל" (במדבר, כד, ה). צמודה לשכונת מזכרת משה ושוק מחנה יהודה.

הראי"ה קוק

הרב אברהם יצחק הכהן קוק (תרכ"ה-תרצ"ה, 1865-1935) היה גאון הלכה, איש הגות חשוב, מאבות הציונות הדתית והרב הראשי האשכנזי הראשון בארץ.

התפיסות המוסריות-ערכיות של הרב קוק והרב אריה לוי ביחס לראיית הטוב שבאדם, לאפשרות החיבור בין ההפכים, ולרדיפה אחר שלום היו מאוד דומות. הרב קוק שהסמין את הרב לוי לרבנות, הבין לעומק את אישיותו יוצאת הדופן ומאוד העריך את תכונותיו. הרב לוי מצידו העיד שהושפע עמוקות מהרב קוק.

קיימות עדויות רבות להערכה ההדדית. למשל, שאלו פעם את הראי"ה, מדוע הוא אוהב כל כך את רבי אריה לוי? השיב הראי"ה: "זה כעשרים שנה שרבי אריה נכנס ויוצא בביתי. מעולם לא שמעתי מפיו מילה אחת בשבחי, או מילה אחת בגנותם של אחרים." ("איש צדיק היה", עמ' 61) ולעומתו, ר' אריה אמר על הרב קוק: "יש וגם באדם גדול מתגלית לעיתים איזו קטנות. לא כן מרן הרב זצ"ל, בשום זמן ובשום מסיבות אי אפשר היה למצוא בו שום צד של קטנות מוחין! לא רק שהיה 'גדול', אלא שלא היה 'קטן'..." (שמחה רז, "מלאכים כבני אדם: הרב אברהם יצחק הכהן קוק", המבשר, ירושלים תשנ"ד, עמ' 432).

הרב קוק חיבר בין עולם היהדות ועולם הציונות ובשל דעות אלו נרדף על ידי גופים חרדיים אנטי-ציונים, אך למרות חילוקי הדעות הוא לא פגע במתנגדיו. הרב אריה לוי, שהיה קרוב לרב קוק, נפגע גם הוא בעל כורחו מהשטנה של חלק מהחרדים כלפי הרב קוק. זה הרקע להתרחשות הבאה: "כשאחד מקנאי ירושלים פגע בר' אריה לוי והעליבו בפומבי, לא ענהו ר' אריה, אלא הבליג ונשא עלבונו. כשהלך לביתו בכאב לב, נלווה אליו אחד האנשים ואמר לו: היודע מר על מה נענשת שפגע בך אותו אדם? ענה לו ר' אריה: אולי חטאתי כלפי שמייים. אמר לו האיש: לא כן, אלא משום שמקורב אתה ל'רב ההוא' (הרב קוק). שאלו ר' אריה: הטוב נהגתי שהבלגתי? אמר לו האיש: ודאי, והרי מידה טובה היא בידך, שהרי על כך אמרו חכמים 'הנעלבין ואינן עולבין, שומעים חרפתם ואינן משיבין, עליהם הכתוב אומר: 'ואוהביו כצאת השמש בגבורתו'. ובכן, השיבו ר' אריה, דע לך שמידה זו - מ'הרב ההוא' למדתי... ("איש צדיק היה", עמ' 65).

"אבי האסירים"

חופש הדת הוא ערך חשוב בעיני הבריטים ולכן אפשרו לבני שלוש הדתות לקיים את אמונתם בכלא על פי דרכם.⁵ הם התקשו למצוא רב שיגיע לכלא בכל שבת וחג להתפלל עם האסירים, שרובם המוחלט היו פושעים ובהם גנבים ורוצחים.⁶ בעקבות פנייה לרבנות הראשית, המליץ הרב הראשי קוק על ר' אריה. כאשר הבריטים ביקשו את הסכמתו הוא נאות לקבל את התפקיד ובתנאי שלא יקבל שכר, כי ביקור אסירים זו מצווה ו"מי יודע שכרה של מצווה?".

מעצר יהודים בירושלים. שלישי מימין ר' אריה לוי, לשמאלו, חתנו הרב אהרון יעקובוביץ', שנות הארבעים של המאה העשרים, מקור לא ידוע.

אחד מהאסירים הפליליים השתחרר מהכלא לעת ערב וסר לביתו של הרב לוי, לקבל ממנו סיוע. בשל השעה המאוחרת ביקש הרב מהאסיר ללון בביתם. כאשר הרב התעורר באשמורת הבוקר להכין את עצמו לתפילת "ותיקין", התברר לו כי ה"אורח" גנב את גביע היין ופמוטי הכסף ונסתלק. הרב עורר את ציפורה-חנה וביקש ממנה שמקרה מצער זה לא יהפוך לתקדים ולא ימנע מבעדם מלארץ גנבים גם להבא. ("איש צדיק היה", עמ' 81).

ר' אריה התמסר לאסירים וראה בקשר איתם שליחות. הוא אהב את האסירים כבנים והם החזירו לו אהבה וראו בו אב. הרב התייחס לאסירים כילדים ("קינדֶרֶלֶאך") וכך לדוגמה כאשר נחקר בזמן עוצר למעשיו ברחוב ענה: "אני הולך לילדים שלי". האסירים החזירו לו אהבה באותה מידה והפכו להיות הקהילה שלו.

⁵ הבריטים כבשו את הארץ וכדי להמשיך ולהחזיק בה, היה להם חשוב להציג את שלטונם כ"שלטון נאור" ובמסגרת זו אפשרו חופש דת.

⁶ אחת הסיבות שקשה היה למצוא רב לתפקיד הייתה כי באותה תקופה המאסר נתפס כעונש, ולכן רוב הציבור לא ראה צורך כלשהו לסעוד אסירים פליליים. בתחילת שנות העשרים היו אסירי המחתרות בודדים. מספרם גדל החל מהמרד הערבי הגדול בשנים 1936-1939 ומאז התפרסם הרב כ"אבי האסירים". הרב לא הסתפק במתן שירותי דת, אלא ביצע משימות שכיום מוטלות על עובדים סוציאליים.

"פעם כשהייתי קורא בתורה עם אסירים בבית הסוהר בירושלים, בשבת, הזעיקו אותי לשער בית הסוהר ושם עמד חותני. נאלמתי מפחד... וכשהוא סימן לי ללכת אחריו הלכתי אחריו בלי לשאול מה קרה... הגענו לבית חולים "שערי חסד". שם מצאתי את בתי, אם לשבעה ילדים משותקת לגמרי...

"אסירי המחותרות בכלא בירושלים התעניינו בכל יום לשלומה, ובשבת שלאחר מכן, כשהגעתי להתפלל עמהם - כל מי מהאסירים שהיה בבית הכנסת עלה לתורה והודיע שהוא מנדב כך וכך שנים מחייו להצלת חיי בתי, כשכל אסיר שעולה אחריו מוסיף עוד שנה על זה שקדם לו, ואילו האחרון שבאסירים אמר שהוא מנדב את כל ימי חייו." (גאולה כהן, "ר' אריה לוי אבי האסירים", בית מורשת אצ"ג, ירושלים, עמ' 26-27).

למעלה מ-25 שנה טרח הרב והגיע לבית הכלא המרכזי בכל שבת ובכל מזג אוויר: בחום השרב, בגשם ובימי החורף הקרים. הוא היה מתפלל עם האסירים, מקשיב להם ומנחם אותם. גם האסירים שלא היו דתיים היו משתתפים בתפילת השבת, כי ליבם הלך שבי אחר טוב ליבו וצדיקותו והייתה זו גם הזדמנות לפגוש את האסירים מהתאים האחרים ולהחליף מידע. גם אל הפושעים הפלילים פנה בחום, מתוך גישה אנושית מקרבת ומתוך נכונות לקבל כל אדם כמות שהוא. הרגשתו הברורה הייתה שבהשבת ערכו העצמי של האדם טמון המפתח לשינוי ואומנם בזכות יחסו האבהי החזיר למוטב פושעים קשוחים רבים. הרב לא דחה גם אסירים ערביים שפנו אליו, כי "האדם נברא בצלם".

בשנות הארבעים של המאה הקודמת נערך המפגש עם הרב בתוך הכלא בחדר 29. בימות השבוע היה זה תא אסירים רגיל, אולם בימי שבת וחג הפך לבית-כנסת. חפצי החולין היו מוצאים מן התא ובמקומם הובאו אליו ארון הקודש, שהיה שמור במחסן הבגדים הסמוך (חדר 22) ובתוכו ספר תורה, טליתות וספרי תפילה.

ביקור האסירים לא הסתיים עם עזיבת הרב את כותלי הכלא. מספרים שגם בצאת השבת לא היה הרב חוזר לביתו, אלא רק לאחר שסיים את מסלול ביקורי המשפחות המודאגות ומוסר להן דרישות שלום מיקיריהן. מאחר ובשבת לא ניתן לכתוב, היה הרב משנן כל ידיעה ודרישת שלום כדי שיוכל למסור אותה כלשונה. מן המשפחות היה לוקח איתו דרישות שלום ומסרי אהבה שאותם העביר לאסירים בביקורו הבא.

"אני מקנא בכם, אין מאושרים מכם. אתם מקריבים את עצמכם לעם ישראל, מה יכול להיות יותר גדול מזה, קינדלך'אך, אני מקנא בכם!" (ישראל אלדד, ריאיון משנת 1990 לערך, ארכיון מוזיאון אסירי המחותרות - ירושלים).

(חיים דבירי, יום אביב שלא יישכח, הוצאת יאיר, תל אביב תשמ"ו, עמ' 91-92).

הרב מאוד העריך את אסירי המחותרות ובמיוחד את חברי האצ"ל ולח"י, כי נרדפו בידי הבריטים והיו בדעת מיעוט ביישוב. היה לו יחס מיוחד לנידונים למוות, בשל מסירות הנפש שלהם ונכונותם לכל קורבן.

ידיעות אחרונות, 12 אפריל 1955.

את התפילין שבתצוגה בתא בית הכנסת (חדר 29) תרם אסיר לח"י יהודה פדר (בר-גיורא). יהודה היה בין שנים-עשר הבורחים מהמנהרה בחדר 23 ולתפילין האלה סיפור משלהם. בשבת שקדמה לבריחה, ביקש הרב מיהודה את התפילין כדי לקחת אותם לבדיקה. יהודה השיב שאין צורך שהרי הם נבדקו לפני כחצי שנה ונמצאו כשרים וכידוע בבדיקת תפילין נעשית פעם בשבע שנים. הרב התעקש ויהודה אמר: "רבי, היום שבת. ותפילין בשבת - מוקצה." הרב עמד על דעתו ולקחם איתו.

לאחר הבריחה בא יהודה לבקר את הרב בישיבת "עץ-חיים". אחרי ברכות וחיבוקים שאל יהודה את הרב אם נבדקו התפילין והרב אמר כי כלל לא היה צורך בכך. אז שאל אותו יהודה: "רבי, הרי לא ידעת על תוכנית הבריחה, ולא ידעת שנעבור דרך הביוב, וגם לבדוק את התפילין לא היה צורך. למה אם כן ביקשת אותם ועוד בשבת?" והרב השיב: "ישועת השם כהרף עין, ולא הוסיף." ("הכלא המרכזי ירושלים 1918-1948" [קטלוג], מוזיאון אסירי המחותרות - ירושלים, עמ' 26-27).

את אחד מביקורים אלה מתארת אסירת לח"י גאולה כהן: "... בין דמעה אחת לשנייה לחש אלינו דברים. על יעל ודבורה ועל גבורת קדמונים, על מלחמת קודש ועל קידוש השם. לא הבנו את דבריו מילה למילה - חנקו אותם הדמעות - אבל הדברים הלכו ישר אל הלב והפכו שם ניגון ותפילה, את הניגון הבנו. (גאולה כהן, "סיפורה של לוחמת", המדרשה הלאומית, תל אביב תשמ"ג עמ' 275) וגאולה מוסיפה: "הוא אומנם לא הוציא אותנו מבין החומות אל החופש - הוא פשוט הכניס לנו את החופש אל בין החומות..." (הכלא המרכזי ירושלים 1918-1948, [קטלוג] מוזיאון אסירי המחתרות - ירושלים, עמ' 26).

מודעה, ערב התייחדות עם זכרו של רב האסירים ר' אריה לוי זצ"ל, 16 מרץ 1994.

גם לאחר סיום שלטון המנדט הבריטי, הרב המשך וביקר אסירים פליליים בבתי הכלא של מדינת ישראל ואלה ראו בו כתובת לטיפול במצוקותיהם. בני משפחתו ממשיכים את דרכו ומורשתו בעשייה למען החברה בתחומים רבים ובהם גם בקרב אסירים ובאותה מתכונת - ביקור בשבת לצורך ארגון התפילה.

הקשר בין הרב ובין קהילת אסירי המחתרות נמשך גם לאחר הקמת המדינה. הרב ערך חופה וקידושין לאסירי המחתרות, והם כיבדו אותו בכינוסים בחייו ובאזכרות לאחר הסתלקותו.

עולי הגרדום משה ברזני ומאיר פיינשטיין

את משה ומאיר ערב הוצאתם להורג ביום ב' באייר תש"ז (21 אפריל 1947) ביקר בתא הנידונים למוות הרב יעקב גולדמן. לסוגיה מדוע "אבי האסירים" הרב אריה לוי לא ביקרם, יש כמה הסברים אפשריים:

- בכ"ו בניסן תש"ז (16 אפריל 1947), ימים ספורים לפני ביצוע גזר הדין של משה ומאיר הוציאו הבריטים להורג בעכו, בחיפזון, ללא רב ומבלי שניתן למשפחותיהם להיפרד מהם, את דבר גורנור שלושת נידוני ליל ההלקאות: מרדכי אלקחי, יחיאל דרזנר ואליעזר קשאני. התרעומת ביישוב הייתה רבה, על עצם ההוצאה להורג והנהול לא מכובד של ביצועה. הרב יעקב גולדמן שהיה רב בתי הסוהר מטעם הוועד הלאומי, שלח בעקבות זאת

"עשה נא לי טובה" - "... היה זה באחת השבתות בשנת תרצ"ז [1937], אנכי מהלך לי בדרכי ברחוב הנביאים. הימים ימי חורף, שלג כיסה את פני העיר ואין איש ברחוב. לפתע הבחנתי באדם הקרב והולך כשהוא עטוף סודרים. לכשהתקרב, ראיתי לפני אדם בעל הוד ושטריימל בראשו. נגש אלי... וברכני בברכת "שבת שלום" ושאלני: התוכל לעזור לי? מבלי שידעתי מיהו הפונה אלי השיבותי: ידבר הרב.

אמר לי ר' אריה: זה עתה שב אני מביקורי בבית הסוהר, שם קיבלתי על עצמי למסור לעשרים וחמש משפחות ירושלמיות פריסת-שלום מבניהן אשר בבית הכלא. כרגיל, אנכי מוסר פריסות-שלום אלה עוד באותה שבת, אולם היום, חוששני שלרגל השלג הכבד, לא יעלה בידי לפקוד את המשפחות כולן וחרד אני שמא אשכח מספר שמות וכתובות. שמא תהיה נכון לשנן שמותיהן וכתובותיהן של חמש משפחות ואנוכי אסור לביתך לאחר השבת כדי לקבל כתובות אלה... כמוכן שנענית לבקשה זו..." (מאיר מדן, מתוך: "איש צדיק היה", עמ' 140-141).

הרב אף דאג לכך שהאסירים היהודים יוכלו לממש בכלא את אמונתם הדתית. בזכות פעילותו הנמרצת הוקם בכלא מטבח כשר ובכמה מקרים של מתח בין האסירים להנהלת הכלא על רקע דתי, התבקש הרב להגיע ולסייע במציאת פתרון.

הרב ביקר גם כמה פעמים בבית הסוהר לנשים שבבית לחם. ציפורה-חנה נהגה להתלוות אליו, היא נהגה לרדת על יד קבר רחל והתפללה לשלום האסירות.

"לקראת היום הזה [יום שישי] כולם היו מתכוננים כמו לחג. היינו מוהצים את הבגדים... בין שני בורשים. לקחו בגדי אסירים והתיזו עליהם מים ופרשו אותם על בורש אחד, שמו על זה את הבורש השני וככה הלכת לישון... בשבת [פתחת] את הבורש העליון, הוצאת את הבגדים, הם היו מוהצים פיקס כמו במגהצה הכי טובה, והתכוננו לקבל את הרבי" (אליעזר בן עמי ריאיון, עמ' 12-12, ארכיון מוזיאון אסירי המחתרות - ירושלים).

"נטל ר' אריה את ידיי בידיו [בין שתי כפות ידיו] הרכות והחמימות. משנגעו כך הרגשתי גל של חום, חמלה ואהבה מציף אותך כליל וחודר לעצמותיך. מגע הידיים האגדי הזה, שהתנסו בו כל אסירי המחותרת ששהו בכלא בירושלים, נחרת עמוקות בזיכרונו ובנפשנו, והוא ליווה במבט טוב ומיטיב, חנון ורחום, שנשקף מעיניו הטובות והחודרות. ר' אריה קימץ במילים ובדבריו נדרש ברגיל לתשועת השם יתברך, שיחלצנו מכל צרה ומצוקה ויושיע את עמו. בעיקר עמד על אחדות הגורל ואהבת ישראל." (מנחם לוי, "מגילת מנחם, ממאבק לשחרור לאומי לאתגרי הננו-טכנולוגיה", הוצאת מכון ז'בוטינסקי, תל אביב 2008, עמ' 122).

"לאחר הדרשה היה הרב מתהלך בינינו ומשוחח עם כל אחד מן המבקשים למסור משהו לקרוביהם ולדידיהם בחוץ. תוך כדי תקיעת-כף היה הרב מקבל פתקים קטנים למסרם בחוץ ומחביאים בשולי בגדיו (חנה-ציפורה תפרה למעילו כיסים פנימיים רבים), כדי שיוכל להוציאם בשלום." (יעקב [ישקה] אליאב, "מבוקש", ספריית מעריב, תל אביב תשמ"ג, עמ' 233-234).

- שמחה רז טוען ש"ליבו של הרב נשבר בידעו שעומדים לתלות שניים מאהובי נפשו", תוך שהוא מצטט את דבריו: "וכי חטאו בניי?" שאל, "ועל מה להם להתוודות? וכי יש צדיקים יותר גדולים בעולם מאלה העולים לגרדום למען קידוש השם וישראל?" ("איש צדיק היה" עמ' 185).

למרות התנגדותו למעשה הוא השתתף בהלווייתם בהר הזיתים ועל כך אמר: "הספדתים, הכרתים והערצתים..." (שם, עמ' 186).

גורל הגר"א⁹

במלחמת העצמאות, ב-16 בינואר 1948, נפלה מחלקת הל"ה בדרכה לגוש עציון הנצור. לזיהוי הלוחמים וקבורתם בכפר עציון הוזעקו מירושלים אנשי חברת קדישא, אליהם הצטרף הרב אריה לוי. הם שרטטו מפת קבורה מדויקת שאבדה עם נפילת הגוש ב-13 במאי 1948. בשנת 1949, כחלק מהסכמי שביתת הנשק עם ירדן, פונה בית הקברות כולל גופות הל"ה והם הובאו לקבורה בהר הרצל. 12 מהחללים נקברו אך לא זוהו בוודאות. המשפחות ביקשו סיוע מהרב צבי פסח פרנק, רבה של העיר ירושלים שביקש מגיסו הרב אריה לוי לקיים את "גורל הגר"א" - טקס קבלי הנערך כאשר קיים צורך לקבל תשובות לשאלות בעלות חשיבות רבה.

הגורל התקיים בשנת 1951 בעליית הגג שבביתו של הרב לוי בשכונת משכנות ישראל. בין המשתתפים היה ראובן מס, אביו של דני מס מפקד מחלקת הל"ה. הגורל נקבע על ידי פתיחת התנ"ך במקום אקראי, ולאחר עלעול בשבעה דפים ושבעה עמודים, שם החלל, או רמז לשמו יופיע בפסוק האחרון שבעמוד.

לאור י"ב נרות ותפילת הרב לעילוי נשמות החללים, פתחו המשתתפים בחרדת קודש את ספר התנ"ך. למרבה השתוממתם הפסוק שהופיע לראשונה היה, "לה' הארץ ומלואה - תבל ויושבי בה" (תהילים כד, א), האותיות למ"ד ה"א שבתחילת הפסוק, הבהירו להם שהם בדרך הנכונה.

בין 11 הפסוקים שקבעו את סדר הקבורה, "וממטה בנימין בגורל" (יהושע כא, ד) כרומז לחלל בנימין בוגלבסקי, "הלוא בן ימיני..." (שמואל א, ט, כא) כרומז לחלל עודד בן ימיני. את הגורל האחרון לא קיימו, כי סדר קביעת החללים הקודמים קבע כבר את זהותו.

אזכרה ראשונה למשה ברזני ומאיר פיינשטיין בהיכל הגבורה שקדם למוזיאון מימין לשמאל: מנחם בגין, שר בממשלת לוי אשכול ומפקד האצ"ל לשעבר, בנימין פיינשטיין, אחיו של מאיר, הוריו של משה: לולו והמקובל אברהם ברזני, הרב אריה לוי, איתן לבני, יו"ר עמותת אסירי עכו וירושלים, 1968.

ולא יאפשרו לבריטים לפגוע בהם. הרב היה נתון בסערת רגשות, אך התנגד לזה מפורשות, מתוך תפיסת עולמו הקשורה ב"תשועת השם כהרף עין" ולכן לא היה טעם שיהיה איתם ברגעי חייהם האחרונים.

הרב השתמש רבות באמרה: "ישועת השם כהרף עין".⁸

בשיחה בבית הכלא בעכו עם עולי הגרדום דב גרונר ושלוש נידוני ליל ההלקאות, מרדכי אלקחי, יחיאל דרזנר ואליעזר קשאני, יום לפני העלאתם לגרדום, הם שאלו את הרב לוי, "אחרי שנאמר 'שמע ישראל' אם יישארו לנו כמה רגעים עד הגרדום - מה עלינו לאמר ברגעים האלה? ... לא יכולתי להתאפק ופרצתי בבכי. אמרתי להם: 'ישועת השם כהרף עין'. הם אותי שאלו: 'מאיפה לקוח הפסוק הזה?' אמרתי להם: 'באמת שאינני יודע... ואולי זה לא פסוק, אלא רק פתגם עממי...' ושוב פרצתי בבכי, והם שוב הרגיעו אותי וניחמו אותי." (גאולה כהן, ר' אריה לוי אבי האסירים, עמ' 27-28)

- כדי להבהיר את עמדתו, ר' אריה נתן את הדוגמה של רבי חנינא בן תרדיון, תנא בן המאה השנייה לספירה מ"עשרת הרוגי המלכות". כאשר הרומאים העלו אותו על המוקד וספר תורה בידו, ביקשו תלמידיו כי יפתח את פיו ויקצר את סבלו. רבי חנינא סירב וענה לתלמידיו: "מוטב שיטלנה [את הנפש] מי שנתנה ואל יחבל הוא בעצמו." ("איש צדיק היה", עמ' 185-189, גאולה כהן, ר' אריה לוי אבי האסירים, עמ' 28).

⁷ ההוצאות להורג נרמזו למתח רב בין הישוב לבריטים. הבריטים חששו שהזמנת רב תהווה סימן לביצוע ההוצאה להורג ותגרם לתסיסה. על פי עדותו של טוביה גולדמן בנו של הרב יעקב גולדמן, אביו קיבל ידיעה כללית ש"יהיה מוכן להגיע לכלא", ובפועל השוטרים הגיעו לביתו וביקשו שיתלווה איתם לכלא רק כשתהליך ההוצאה להורג החל. (טוביה גולדמן, "הרב גולדמן וההוצאה להורג", ארכיון מוזיאון אסירי המחנות - ירושלים, מאי 2008).

⁸ הרב אמר גם "ישועה" וגם "תשועה". האמרה (בשתי הצורות) מופיעה במספר מקורות, כדוגמת הפתיח לפיוט לימים נוראים, המצוי בספר מנחה ליהודה ("איש צדיק היה", עמ' 223-224. הסבר מפורט ראו: גדליה אבערלאנדער, בתוך: http://hebrewbooks.org/pagefeed/hebrewbooks_org_13608_255.pdf

⁹ שמחה רז, "איש צדיק היה" עמ', 111-117.

הצדיק הירושלמי

כששאלו את הראי"ה קוק, מדוע כשחיפשו הבריטים רב לכלא הפנה אותם לרב לוי, ובכך הטיל עליו משימה קשה השיב: "היא הנותנת [ההפך הוא הנכון], שבביל לטפל ברוך ובסבלנות בחוטאים ופושעים, צריך מידה גדולה של רוח לב, של אורך רוח, של אהבת חסד, ולזה מתאים דווקא ר' אריה, הואיל והוא גומל חסד בגופו, וכאן שורש נשמתו וסוד תיקונו בעולמו." ("מלאכים כבני אדם", עמ' 303).

שמחה רז, "איש צדיק היה", דף השער.

ניתן לעזור לזולת בדרכים שונות, למשל על ידי צדקה (מתן ממון). ה"גומל חסד בגופו", שהיא אחת מהתכונות החשובות להבנת אישיותו של הרב לוי, הוא אדם, שאינו חוסך מזמנו וממרצו. הוא מכתת רגליו ומגיע פיזית למקום שבו נדרש הסיוע, כגון ניחום אבלים וליווי המת, ולכן הוא בעל דרגת גמילות חסד מאוד גבוהה.

תכונה זו יחד עם שאר תכונותיו של הרב, הן אלו שהפכו אותו לצדיק המגלם באישיותו את דבריו הנפלאים של הרב קוק: "... הצדיקים הטהורים, אינם קובלים על הרשעה, אלא מוסיפים צדק, אינם קובלים על הכפירה, אלא מוסיפים אמונה, אינם קובלים על הבערות, אלא מוסיפים חכמה." (הרב אברהם יצחק הכהן קוק, "ערפלי טוהר", עמוד לט, פסקה צט, המכון על שם הרצי"ה קוק, ירושלים תשמ"ג).

ר' אריה לא ניסה לכפות את תפיסת עולמו על האנשים שאיתם בא במגע ולהוכיח להם שדרכם מוטעית, וזאת מתוך ראיית החיוב שבכל אדם וקבלתו כפי שהוא. ההתעניינות הכנה והאותנטית באדם, שעלתה מעמקי נשמתו, עוררה אהדה, והאנשים נענו לו. הרב אפשר להם להתרומם ממעמקי מציאות חייהם הקשה, באופן שהם ביקשו להיות "יותר טובים", על פי דרכם ובהתאם לאישיותם. מכלול תכונות אלה הן מאושות צדיקותו.

לאחר קיום גורל הגר"א יצא שמו של הרב אריה לוי בכל העולם. אנשים ביקשו להתייעץ עמו ולקבל ממנו ברכה כצדיק, אך הוא נמנע מזה כי לא ראה את עצמו כ"בעל מופת".¹⁰ בצניעותו לא ראה במעשיו דבר יוצא דופן הראוי לתגמול או פרס.

אחד מל"ו

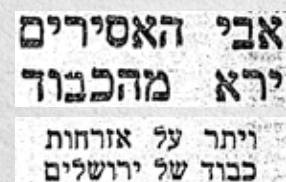
מעשי החסד והצדקה של ר' אריה נודעו בירושלים, ושמו נקשר לא אחת במסורת, שבכל דור ודור קיימים ל"ו צדיקים נסתרים, שבזכותם קיים העולם. גם כותרת ספרו של שמחה רז "צדיק יסוד עולם" מרמזת על הקשר זה.

בדרכו לתפילה סמוך לכותל, שמע הרב לוי אישה ממררת בבכי. הוא ניסה להרגיעה ושאל אותה לפרש בכייה. היא אמרה לו שבנה החולה מצוי בבית החולים למצורעים בשכונת טלביה (כיום "בית הנסן"). הרב ביקר את הבן, ושאר החולים אמרו לו שזו פעם ראשונה שמישהו מבקר אותם. מאז עשה לו מנהג לבקר את החולים, נושא איתו אוכל כשר מעשה ידי ציפורה-חנה. בבית החולים, שאותו תיאר כגיהנום, שהו חולים יהודים בודדים, שטופלו בידי אחיות נוצריות והיו מיעוט בקרב המוסלמים. הרב לא חשש מסכנת ההידבקות מפני ש"שלוחי מצווה אינם ניזוקים". הוא לא נתן להם יד, אבל שוחח איתם, התפלל איתם בערבי שבת, קרא להם את פרשת השבוע ובראש השנה זיכה את החולים בשמיעת קול השופר. ("איש צדיק היה", עמ' 88).

הסופר חיים באר מספר שילד הוא פנה אל הרב ושאל: "האם אתה אחד מל"ו צדיקים?" הרב מעט הופתע מהשאלה הישירה, אך ענה: "לפעמים".

תשובתו לפי דברי חיים באר, מעניקה פירוש מאוד מעניין למושג. על פי תפיסה זו, ל"ו צדיקים אינם אנשים קבועים שמקבלים מעין "מינוי צדיקות לכל החיים", אלא מדובר ב"תורנות". כל מי שעושה צדקה משמעותית מעומק הלב, יכול להשתייך באותו רגע ל"ל"ו הצדיקים". (חיים באר, "ר' אריה לוי בגובה העיניים של ילד", דברים באירוע לזכרו של הרב אריה לוי, מרכז מורשת בגין, 2009).

על רקע תפיסה זו ניתן להבין את דבריו של הרב קוק על הרב לוי לאחר שנחשף לאחד ממעשי החסד של הרב לוי: "אילו היו בדורנו שלושה יהודים כמו ר' אריה, היה המשיח בא..." ("איש צדיק היה", עמ' 61).

חרות, 14 פברואר 1965.

כמה אישים שהיו בקשר ישיר עם הרב הושפעו על פי דבריהם מדמותו וממעשיו, ובהם "אבי הפצועים" שמחה הולצברג (1924-1994) והרב ואיש החינוך דוד יצחק גרוסמן - חתן פרס ישראל שלמד בתלמוד תורה "עץ חיים".¹¹

¹¹ ראו עדות הרב דוד גרוסמן בסרט, "אחד מל"ו - סיפורו של הרב אריה לוי", מפיק משה אלפי, במאי יצחק חלוצי, מ. אלפי הפקות, ירושלים תשס"ד.

¹⁰ צדיק בעל כוחות על טבעיים המחולל ניסים ומופתים.

צילום: משה כהן

שעות הפתיחה

ימים א-ה בין השעות 09:00-17:00

יום ו ושעות חריגות בתיאום מראש לקבוצות מעל 25 איש.

כתובת: משעול הגבורה 1, מגרש הרוסים ת.ד. 31500, ירושלים 9131401

טלפון: 02-6233166 פקס: 02-6250651

דואר אלקטרוני: hamachtarot_jerusalem@mod.gov.il

כיצד להגיע?

המוזיאון נמצא במגרש הרוסים בסמוך לקריית העירייה.

רכב פרטי: חניה בתשלום בחניון קריית העירייה, או בחניונים הסמוכים.

הרכבת הקלה: תחנת ה"עירייה" (כיכר ספרא).

הכניסה בתשלום.

הדרכה לקבוצות מעל 25 איש ללא תשלום נוסף ובתיאום מראש.